

ESKİ YAKINDOĞU'DA RAHIP VE RAHİBE TASVİRLERİ

Dominique COLLON
Çev. Fatma SEVİNÇ*

Özet

Eski Yakındoğu'da rahip ve rahibe tasvirleri M.Ö. 3000, M.Ö. 3000-2000, M.Ö. 2. bin yıl ve M.Ö. 1. bin yıl olmak üzere makalenin yazarı tarafından bölümlere ayrılmıştır. Yazar, Yakındoğu'da ve dünyanın başka yerlerinde en eski ritüellerin avcılıkla bağlantılı olduğuna dikkat çeker. Bu yüzden rahiplik kurumu da avcılıkla bağlantılıdır. Fakat erkekler ava çıktığında kadınlar geride kalıyor ve kelimenin tam anlamıyla "evin ateşini yanar tutuyorlardı"; bundan dolayı rahibelik kurumu ile ocak arasında sıkça bir bağ vardır. Aşağıdaki makalede söz konusu dönemlere ait pek çok örnek gösterilmektedir. Duvar resimleri, kült kapları ve vazoları, levhalar, adak heykelleri, mühürler, kabartmalı vazolar ve kaya kabartmaları üzerinde yer alan, Eski Yakındoğu'nun rahip ve rahibe tasvirleri tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Avcılık, Rahip, Rahibe, Rahip-Kral, Ritüel, Tapınak, Eski Yakındoğu, Tasvir.*

Abstract

Depictions of priests and priestesses in the Ancient Near East are shown in the chapters that were titled 3000 B.C., 3000-2000 B.C., and the 2nd millenium B.C., and the 1st millenium B.C. by the author. She has pointed out that the earliest rituals were associated with hunting in the Near East and elsewhere in the world. Therefore priesthood is associated with hunting too. But while the men were out hunting, the women stayed behind and literally "kept the home fires burning", this is the reason

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı

why the association of priestesses with hearth was seemed frequently. Many examples are given in following article for the aforementioned period of time. Depictions of priests and priestesses in the Ancient Near East are defined according to wall-paintings, cult vessels and vases, plaques, votive statuary, seals, relief vases and rock reliefs.

Key words: *Hunting, Priest, Priestess, Priest-King, Ritual, Temple, Ancient Near East, Depiction.*

1. M.Ö. 3000 Öncesi

Yakınoğu ve dünyanın başka yerlerinde kanıtları bulunan en eski ritüeller, avcılıkla bağlantılıdır. Öyle görünüyor ki vahşi hayvanların, her şeyden önce de kasaplık hayvanların başarılı şekilde avlanmasını garanti altına alan bu ritüellerde topluluğun lideri görev almıştır.

M.Ö. 6. bin yıl Çatalhöyük duvar resimleri, leopar postuna bürünmüş ve büyük kızıl bir boğanın, geyiklerin ve başka hayvanların üstünde ve etrafında atlayıp zıplayan bir yığın küçük figür gösterir (Mellaart 1966, s. 184-91, Tablo LI-LXIII; 1967, Tablo 52, 54-7, 61-4 s.171, Şekil 48, renkli tablo XI, XIII). Böylesi işler kısmen de olsa evcilleştirmenin başlangıcıyla ilgili olmuş olabilir; bunların “kutsal mekanların” duvarları üzerine resmedilmiş olması ritüel ve sembolik işlevlerini vurgulamaktadır; fakat günümüze kadar gelen resimler üzerinde yanında boğa (bulunan), şişman kadın figürü hariç diğerlerinden daha çok öne çıkarılmış görünen hiçbir figür yoktur.

Yerleşik toplumların, tarımın ve evcilleştirmenin ortaya çıkışıyla vahşi hayvanları, yerleşim yerlerinden ve bitişik tarlalardan uzak tutmak; ekinleri çiğnemelerini ve evcil hayvanları öldürmelerini engellemek gerekli hale geldi. Toplumun liderinin rolü, bir tehdit oluştuğunda av seferleri düzenlemektir. Layard, Mezopotamya’da 19. yüzyılın ortalarında aslanların varlığından söz eder (Layard 1849, II s. 48 vd.) ve bu yüzyılda Irak’ta hâlâ aslanlar ve leoparlar vardır (1958’de Zagros dağlarının eteklerinde bir leopar öldürülmüştür). Bizler aslanı kraliyet hayvanı yapan binlerce yıllık eski bir geleneğin mirasçısıyız. Aslanların krallıkla olan bağı, en azından M.Ö. 4. bin yıl kadar geriye gider ki, bu zamanda Uruk döneminin “Rahip-kral” olarak adlandırılan kralı, Mezopotamya’dan bilinen en eski anıtsal taş oyma eser üzerinde, aslanlara mızrak fırlatırken ve saplarken gösterilir (Amiet 1980, no. 611). Bu motifin öncülleri çok daha erken zamanlı olmuş olabilir: yaklaşık olarak M.Ö. 5000’e tarihlenen Arpaçiya’da ele geçmiş resimli bir vazo vardır ve bir okçuyu, tipi belirsiz kedi cinsinden bir hayvana ok fırlatırken tasvir eder (Breniquet 1992).

M.Ö. 1. bin yılın ilk yarısında, aslan avını dinsel görevlerinin bir parçası olarak gören Uruk “rahip kral” larının ünlü Asurlu halefleri de rakiplerine alt etmek için farklı silahlar kullanıyorken gösterilmektedir; başarılı bir avdan sonra, rahipler müzik çalarken, onlar ölü aslanların üzerine *libasyon* yapmaktadırlar [**Şekil 30**] (Barnett ve Forman 1959, Levha 90-98). 1. bin yılda Asur'da aslanlar artık yaygın değildi; düzenlenecek bir av için sayıları yeterli oluncaya kadar yakalanıp kraliyet hayvanat bahçelerinde tutulmak zorunda idiler; sonra ise kafeslerinden salıverileceklerdi. Bu arada, sakın bir şekilde yürüyen aslanların eşliğinde şatafatlı bahçeleri boydan boya adımlayan rahip müzisyenleri gösteren sahnelere gerçekten inanacak olursak, aslanlar çok iyi beslenmiş ve herhalde ilaç verilmiş görünüyor [**Şekil 32**]. (Barnett ve Forman 1959, Tablo 54-5). Asur rölyeflerinde aslanı öldürmesine izin verilenin sadece kral olduğuna dikkat edilmelidir; onun hizmetkarları sadece, kral bu iş için hazırlanmıncaya kadar, aslanı uzak tutmaya çalışırlardı (Barnett ve Forman 1959, Tablo 61). Şahlanmış bir aslanla boğuşan kral, 9. yüzyıldan itibaren Asur krallarının, kraliyet saray mühürlerinin konusu haline gelmiştir (Herbordt 1992, s. 123-36).

Asurlular örneğinde kralın rahiplik görevlerini de üstlendiğini doğrulayan metinler olmasına rağmen, Halaf vazosundaki boyalı figürün rahiplik statüsü taşıdığına dair hiçbir işaret yoktur. Uruk dönemi “rahip-kralına”, müphem rolünden dolayı bu unvan verilir. Başının çevresine taktığı kalın saç bandıyla, özel şekilde yuvarlak kesilmiş saçları ve sakalıyla diğer figürlerden ayrılır. Genellikle diyagonal çizgilerle süslü bir eteklik giyer, fakat çıplak heykelleri de vardır (Moorgat 1967, s. 6-10). Ritüel çıplaklık aşığıda daha geniş ele alınacaktır. “Rahip-kral”, yalnızca avlanma işleriyle uğraşmamaktadır, aynı zamanda tutsaklar alırken, surlu bir şehri kuşatırken, sürüler beslerken (tanrıça İnanna'ninkiler gibi kamış demetleriyle belirtilir) ve ritüellere katılırken gösterilmektedir [**Şekil 1-3, 6**] (Amiet 1980, no. 636-66, 1614, 1669, Tablo 48 B-C).

Bu ritüel sahnelerinin en iyi bilineni, en eski öyküsel rölyeflerden biri olan ünlü Uruk vazosu üzerindedir [**Şekil 2**] (Amiet 1980, no. 644). “Rahip-kral” (maalesef parçalı haldedir, neyse ki ağ şeklindeki etekliği sayesinde fark edilmektedir), tören alayında bir tanrıçanın ya da daha büyük olasılıkla onun dünyevi temsilcisinin önünde başka iki figürle beraber gösterilmektedir. “Rahip-kral”ın ardında etekliğinin kuyruğunu tutan, sakalsız, saçları sırtına dökülen, etekli bir erkek figürü vardır; bu figür birkaç mühür üzerinde “rahip-kral” ın yardımcısı olarak da görünüyor, bazen de etekliği “rahip-kral” ınki gibi diyagonal çapraz çizgilidir [**Şekil 3**] (Amiet 1980, no. 639-643). Bu figür tahtın varisi olabilir. Sahnenin sonunda İnanna'nın kamış demetleri, bir koçun taşıdığı sunak, bazıları hayvan şeklinde, bazıları da bizzat Uruk vazosu şeklinde ritüel kapları vardır. Bir sonraki frizde kafası tıraşlı, sunular taşıyan çıplak erkekler sırası yer alır.

Uruk vazosundaki ritüelin durumuna bakılırsa, buradaki çıplak figürler herhalde rahiptir.

Uruk vazosu, M.Ö. 4. bin yılın sonlarında, anıtsal binalarıyla 80 m. uzunluğunda büyük bir yapı kompleksi olan, Uruk'da Eanna'daki İnanna ibadetiyle bağlantılı bir kült kabıdır. “Rahip-kral”dan başka, Uruk dönemi mühür ve baskıları üzerinde görülen figürlerin hemen hemen hepsi, çıplak ve tamamen tıraşlı erkeklerdir [**Şekil 1**] (Amiet 1980, örnekler: no. 260, 264-9, 655-6, 658, 660-3, 668, 671-80). Taş oymacılığının geniş bir tapınak yönetiminin ihtiyaçlarını yerine getirmek için geliştirildiği anlaşıldığından olasıdır ki, bu mühür tapınak personelinin işlerini göstermektedir ve bir tapınak çoğu zaman bu tür işlerin odağı olarak görünür.

Mısır'dan fildişi bir bıçak sapı üzerinde (Amiet 1980, no. 613) “rahip-kral” şahlanmış iki aslan arasında sıra dışı bir görüntü oluşturur. Tezat oluşturan bu motifin kaynağı herhalde, genellikle boynuzlu bir başlık ya da maske takan ve iki yılan ya da aslanı tutan süslü eteklik giymiş bir figürün tasvir edildiği Susa başta olmak üzere, yuvarlak damga mühürlerin ve baskıların yer aldığı İran gliptiğidir (Amiet 1980, no. 117-20). Burada av büyüsü ve şamanistik uygulamalara baş vurulmaktadır ve (bunlar) çok sonraki Kıbrıs silindir mühürleri üzerinde yer alan tasvirleri çağrıştırmaktadır (Collon 1987, no. 321-6). Diğer İran damga mühür baskıları üzerinde benzeri bir figür, hizmetkarları ya da akolitleri (rahip yardımcıları) ile kuş şeklinde bir maske ve özenle işlenmiş bir başlık takar [**Şekil 4**] (Amiet 1980, no. 121-3).

Şimdiye kadar, avcı bir toplumda ortaya çıkmış olabilecek rahipliği inceledik. Erkekler dışarıda avdayken, kadınlar geride kalıyor ve kelimenin tam anlamıyla “evin ateşini yanar tutuyorlardı”, bundan dolayı rahibelerle ocak arasında sıkça birliktelik (=bağ) vardır -Mezopotamya'da bu birliğin olmadığı görülür, çok büyük olasılıkla bunun nedeni, sıcak hava ve sıcak havanın sonucu aile hayatının odak noktası olarak ocağın öneminin azalışıdır. Çatalhöyük sembolizminde kadın figürleri önde gelmektedir (Mellart 1967, çeşitli yerlerde). Onların, tanrıça, rahibe, kadın ya da verimlilik sembolü olarak kimlikleri açık değildir ve içinde bulunulan zamanda tanımlanmamış olabilir. Şişman kadınların aslında leopar şeklindeki bir doğum sandalyesinde doğum yaptıkları açıkça görülmektedir; fakat pişmiş topraktan eser grubu [**Şekil 5**] (Mellart 1967a, Tablo 67-8, IX; Kulaçoğlu 1992, no. 29) aynı zamanda, tüm dinin, tüm hayatın asıl özündeki bir olayın sembolik bir tasviridir. Tanrıçaların ya da onların temsilcilerinin, kedi cinsinden hayvanlarla desteklenen tahtlarla birlikteliği (=bağı), Anadolu'da binlerce yılı aşkın süre hayatta kalmış ve aslan M.Ö. 4. yüzyılda Kibele'nin tanımlayıcı sembolü olmuştur (Kulaçoğlu 1992, no. 165-7).

Doğum pozisyonundaki kadınlar Uruk dönemi mühürlerinde görünmektedir (Amiet 1980, no. 258). Mühürler üzerinde “rahip-kral”ın

yanında, uzun giysili, düz ya da sivri bir başlık takmış bir kadın da görölmektedir [Şekil 6] (Amiet 1980, no. 645-51). Genellikle kadın kamış demetini, erkek ise buğday başağını kavrar; kadının kesinlikle sunular aldığı Uruk vazosu [Şekil 2] dışındaki her şeyde kadın ve erkek eşit statülü olarak görünüyor ve eğer erkek bir “rahip-kral” ise o zaman kadın bir “rahibe-kraliçe” olarak görünecekti.

2. M.Ö. 3000-2000

“Rahip-kral” giysisinin ayırt edici stili (üslubu) bir Telloh levhası üzerinde izleyen bin yılda devam etmiştir: burada, *personnage aux plumes* (=tüylü kişi) başının üzerine iki tüy ekleyerek, aynı tarzda giyinmiştir ve üç devasa topuzdan birini tutmaktadır [Şekil 7] (Parrot 1960, Tablo 158 A-B). Arkaik yazının kullanıldığı bu levhadaki yazıt, sunuları sıralamaktadır.

Bu bin yılda, giderek artan sayıda adak heykeli bulunmaktadır, ancak yazısız örneklerin belirlenmesinde güçlükler vardır. Örneğin, ünlü ED* II Tel-Asmar grubundaki figürlerin bazıları, bugünkü görüş ikincisi lehine olmakla birlikte, tanrılar ve tapınıcılar olarak belirlenmektedir (Frankfort 1939; Parrot 1960, Tablo 129, 134-7). Bununla beraber, bu gruptaki figürlerden biri [Şekil 8], etek giymiş ayakta duran birinin yerine (Frankfort 1939, Tablo 26-7), diz çökmüş çıplak bir erkeği tasvir etmesi bakımından, farklılık göstermektedir. Bu figür yalnızca yüksek bir başlık ya da (içi tamamen boş bir destek olarak) bir bant ve geniş bir kemer takar; saçı ve sakalı hem düz hem de yuvarlaktır. O bir rahip olabilir, fakat diğerlerinin kimliği nedir? Sıradan insanlar ya da rahip midirler, yoksa her iki sınıfı mı temsil edilmektedir? Eğer öyleyse onları nasıl ayırabiliriz? Hafaca'daki Sin tapınağından sadece bir yazılı heykel ad vermektir – tamamen tıraşlı ibadet eden kişi, Sin'in *sangu* rahibidir (Frankfort 1939, s. 11 ve Tablo 43-50).

Mari'den benzer adak heykeli grupları sayesinde bir kontrol sağlanabilir; çünkü bunlar daha sonraki bir döneme aittir (ED III) ve birkaç tanesi bundan dolayı yazılıdır. Bununla beraber, çoğu heykelin yazısız olması ve adak yazıtı taşıyan heykellerin, kraliyet ailesi üyeleri ve yüksek rütbeli görevliler tarafından yaptırılmış olması gerçeği burada yine beklentimizi karşılamamaktadır (Parrot 1956 ve 1967). Yine Tel-Asmar'daki gibi, müstesna bir parça vardır [Şekil 9]: cinsiyeti belirsiz, sakalsız, sırtına dökülen uzun saçlarıyla, olasılıkla şalvar giymiş ve bağdaş kurmuş oturan figür, Ur-Nanşe ya da meşhur şarkıcı Ur-Nina tarafından Kral Iblul-II'nin hayatı için tanrıça Ninnizaza'ya adanmıştır (Parrot 1967, no. 68, s. 89-93 ve karş. no. 69'da benzeri bir adak yazıtı taşıyan parçalı heykel). Adaklarda krala değinme, şarkıcının tapınak personelinin üyesi olmadığını, saraya bağlı olduğunu daha olası kılacaktır. Mari'de ele geçen bazı heykeller ve oyma

* ED, Early Dynasty'nin kısaltılmış halidir. Erken Hanedanlık anlamına gelir. (ç.n.)

eserlerde kadınlar, kubbe biçimli başlık takmaktadır [**Şekil 10**], bir örnekte üzeri postla kaplıdır; Parrot (1960, Tablo 154; 1967, s. 96 no. 70) bu kendine özgü örneğin bir rahibeyi temsil ettiğini öne sürmüştür; Suriye ve Anadolu'da çok daha sonraki bir gelenek uzun, kubbe biçimli baş giysisini Kibele ve onun rahibeleri ile ilişkili tutmaktadır; bu durumda belki de onların hepsi rahibedir (Akurgal 1961a, Tablo 114; 1961b, Şekil 55, 60, 62).

Ur kral standardı üzerindeki şarkıcı ve lir çalgıcısının [**Şekil 11**], savaştan sonra dünyevi bir zafer kutlamasına katıldığı görülmektedir. (Parrot 1960, Tablo 176-7). Ur Kral Mezarlarında gömülü erkek ve kadınların kimliği (çok sayıda kadın olması onların Ur'un Ay Tanrısı Nanna'nın rahibeleri olduklarını gösterebilir olmasına rağmen) hâlâ çözülememiştir (Moorey 1977). Nanna'nın en ünlü baş rahibesi Akadlı Sargon'un (saltanatı M.Ö. 2334-2279) kızı Enheduanna'dır. Enheduanna'nın bu göreve getirilmesinde, Sargon muhtemelen, birkaç yüzyıldan beri devam eden bir geleneği başlatmaktan çok izleyicisi olmuştur ve bu gelenek daha sonra Nabonid tarafından kızı Ennigaldi-Nanna için M.Ö. 1. bin yılda yeniden canlandırılmış olup kralın en büyük kızı Ur'da baş rahibe olmuştur. Enheduanna yuvarlak bir kurs (ay?) üzerinde [**Şekil 12**], basamaklı bir binanın (erken bir ziggurat?) karşısında tasvir edilmektedir (Moortgat 1967, Tablo 130). Uzun giysili, tamamen tıraşlı rahipler ona eşlik etmekte, içlerinden biri, çok ayrıksı ve kulpsuz olan, gaga ağızlı bir testiden -ki bu testi, yaklaşık iki yüzyıl önce kraliyet mezarlığında Erken Hanedanlık mezarlarında bulunan örneklere benzemektedir- bir sunak üzerinde libasyon yapmaktadır; ikinci rahip, daha sonraki benzerliklere göre herhalde bir palmye yemişi ya da kupa olan bir nesne taşımaktadır [**Şekil 18**]; üçüncüsü ise bir kova taşımaktadır. Enheduanna, daha sonra tanrılara atfedilen, fırfırlı uzun bir giysiye bürünmüş ve görevi icabı -belki de "rahip-kralı"ı çağrıştırır şekilde- kalın, ayırt edici bir saç bandı takmıştır, saçları sırtına, saç örgüleri de yüzünün yanına düşmektedir.

Aynı saç bandı ve saç stili, bir erken silindir mührü üzerinde [**Şekil 13**] (Amiet 1980, no. 1358) ve rölyefli bir levhanın iki bandı üzerindeki uzun giysili birkaç kadına uygulanmıştır [**Şekil 14**], bunların her ikisi de Ur'da yaklaşık M.Ö. 2500-2400 yıllarına tarihlenmektedir ve kadınlar orada dini bir sahneye katılmakta olup herhalde rahibeydiler (Moortgat 1967, Tablo 116). Levha üzerinde iki rahip, önce tanrı daha sonra tapınak önünde yer alan sunakların üzerinde, benzeri gaga ağızlı testilerle libasyon yapmaktadırlar. Rahipler hem çıplak hem de sakalsızdır, fakat birinin sırtına ve omuzlarına düşen saçları, Enheduanna'ninkiler gibi gürdür ve bu belki de takma bir saçtır; halbuki diğeri tamamen tıraşlıdır. Levha üzerinde iki figür daha vardır, tamamen tıraşlı bir adam ile arkaya attığı uzun saç örgüleriyle bir kadın; her ikisi de hayvan sunusu taşımaktadır; bunlar topluluğun dünyevi liderleri olabilir.

Mühür ve levha, M.Ö. 3. binin ortalarına ait büyük bir yeniliği –yani tanrı tasvirlerinde- göstermektedir. Boynuzlu baş giysileri sayesinde bunların kimlikleri teşhis edilmektedir. O zamandan itibaren bir taraftan tanrılar ve öte taraftan rahipler ile ibadet edenler arasında ayırım yapmak mümkün olabilmektedir. Erken dönem tanrıça tasvirlerinin çoğu onları saçları dört örgü halinde –örgülerden ikisi omuzlarda, ikisi öndedir- göstermektedir (Parrot 1960, Tablo 161 B, 167 B; Amiet 1980, no. 1357) ve bu moda bir nedenle istisnai şekilde cepheden gösterilen tanrılarla sınırlı tutulmasına rağmen (Parrot 1960, Tablo 237, 288, 301, 316, 328) devam etmiş görünüyor. Bununla beraber Enheduanna gibi, fırfırlı, uzun giysiler giyip, kalın bantlar takan ve bundan dolayı rahibe olabilecek kadınların çağdaş ve daha sonraki tasvirleri onları sadece saçları sırtlarına düşmüş olarak göstermektedir (Parrot 1960, Tablo 141, 142, 221, 273-4, 278, 287). Ur'da ele geçen bir heykelde, İsin'li İsme-Pagan'ın kızı rahibe Enannatum tarafından (yazdırılmış) bir adak yazıtı vardır; burada ellerini kavuşturmuş oturan, uzun fırfırlı bir elbise giymiş bir figür tasvir edilmektedir, fakat başı ve omuzları ne yazık ki kayıptır (Spycket 1981, Tablo 176).

3. M.Ö. 2. Bin yıl

Mezopotamya'da çoğu metinde rahibelerden, özellikle de Sippar'daki Güneş Tanrısı'nın *nadinu* rahibelerinden söz edilmesine rağmen, tasvirler içinde onlara ait herhangi birini teşhis etmek zordur. Çıplak kadın figürlerinin rahibe olabileceği önerilmiştir, ancak bunu destekleyen bir delil yoktur ve daha büyük olasılıkla onlar bereketle/doğurganlıkla ilişkilidir. En azından bazılarının Tanrıça Şara olabileceğine dair işaretler vardır.

Bununla beraber, özellikle eski Babil mühürlerinde [**Şekil 15, 19**] (örn. Collon 1986, s. 33-35), rahipler sıklıkla tasvir edilmektedirler. Bunlar bir omuz üzerine atılmış kenarı süslü kısa bir şal giyerler; sakalsızdırlar ve Mısır *uraeu**larına benzer bir alın süsü –bazen bağlanmış ya da örülmüş olduğu görülen herhalde tıraş edilmeden bırakılmış bir saç buklesi- dışında, kafaları tıraşlıdır [**Şekil 16: 1 ve 2. sıra**]. Erken Hanedanlık dönemine ait bir mühürde [**Şekil 17**] elleri bağlı bir tanrıyı, kedigillerden bir hayvan üzerindeki bir başka tanrıyı ve bunların arasında kafes içinde ayakta duran bir figürü ve arkasına düşen uzun saç kuyruğu dışında, kafası tıraşlı olup yılanlar tutan sakallı çıplak bir erkeği (gösteren) mitos tasvir edilmektedir (Amiet 1980, no. 1389). Teşhisi sağlayan bukle dışında başların tıraşlı olması, Mısır duvar resimlerindeki çocuk Horus'un ve *Levanten* (=Doğu Akdenizli) çocukların da ikonografik özelliğidir; bu uygulamaya daha sonra Galler ve Moğol kabileleri arasında da rastlanmaktadır. Bir çifti yatak üzerinde gösteren pişmiş topraktan eserlerin –bunlardan özellikle erkek katılımcı, bazen kafası tıraşlı olarak resmedildiği için- kutsal evliliği tasvir

* Mısır tanrı ve krallarının sembolü kutsal engerek (ç. n.)

edebileceği önerilmiştir (Cholidis 1992, no. 138-157). Yine de yazıtlarda pek çoğu yazman olarak tanımlanan İsin/Larsa dönemi mühür sahiplerinin, çoğu kez tamamen tıraşlı olması gerçeğinin gösterdiği gibi bu dönemde tıraşlı bir baş zorunlu olarak bir rahip demek değildi (Collon 1986, s. 37-8).

Bu eski Babil rahiplerinden bazıları, kulpu ve ayakları olan bir kova ve bir sıvının akıtıldığı kenarıyla dikkat çeken uzun bir kupa taşımaktadır [**Şekil 16: dizi 3-6**]. Herhalde kovanın içinde bir sıvı vardı ve kupa bir sıvıyı dökme veya serpme işlemi için kullanılmaktaydı; üzerinde yazı olan bu tip bir bronz kupa birkaç sene önce British Museum'a getirilmiştir. M.Ö. 14. yüzyıldan itibaren Orta Asur [**Şekil 18**], Yeni Asur ve Yeni Babil eserlerindeki kova ve kupa (taşıyan) cinlerle muhtemelen bir bağlantı vardır (Collon 1987, no. 275, 341, 377). Diğer rahipler sadece palmiye yaprağı benzeri bir nesne taşır [**Şekil 16: dizi 7**], bu nesne bir yelpaze, bir meşale ya da zaviyeli yüzeyi ile bir bıçak olabilir; tasvir edilişi bakımından bu nesnenin değişik şekilleri vardır.

Uruk döneminde olduğu gibi, Eski Babil döneminde de sakallı kralın savaşı ve rahip rolünü oynadığı görülmektedir (Collon 1986, s. 36-7). Rahip rolünü yerine getirirken uzun, fırfırlı bir giysi giyer ve kraliyet başlığını takar (ilk kez Gudea ve Ur-Nammu tarafından kullanılan yüksek siperli bir şapka); bir elini yukarıya kaldırarak ya da *libasyon* yaparak tanrının huzurunda durur, [**Şekil 19**] –bu işi şimdi rahiplerin yerine o gerçekleştirmektedir- ve diğer kolunu bel seviyesinde tutmaktadır (örn. Moortgat 1967, Tablo 208-210). Bazı mühürlerde Şamaş [**Şekil 20**], İhtar ya da Adad'la karşı karşıyayken bir hayvan sunusunu tutar ve o zaman uzun elbisesi / eteğinin altını açığı çıkarmak için önden açık durur; bu tanrılar kehanetlerle ilişkili olduğundan ulusal ve uluslararası önemi olan kararlar alındığında hayvanın belli başlı karaciğer kehanetlerini okumak adına bir aday olması mümkündür. Çağdaş bir Suriye mühründe iki figür görülmektedir; herhalde biri kral diğeri tahtın varisi olup iki tanrının huzurunda ritüel kaplar (biri kol biçimli) taşımaktadırlar; söz konusu iki tanrı arasında ise kupa ve kovasıyla küçültülmüş bir rahip durur (Collon 1987, no. 815).

Eski Babil döneminden sonra Mezopotamya'da teşhis edilebilen rahip tasvirleri azdır ve aralarında mesafe vardır. Tir'de ele geçen bir orta Asur mührü üzerinde Fırtına Tanrısı'nın heykelinin önünde bir rahibe görevlerini yerine getirmektedir [**Şekil 21**] (Collon 1987, no. 811). Bununla beraber sunakların önünde tasvir edilen genellikle kraldır (Moortgat 1967, Tablo 246-7).

Bunun yanında, Anadolu'da karmaşık dinsel törenler, mühürlerin, madeni ritonların, rölyefli vazoların, kaya anıtlarının ve M.Ö. 14. yüzyıldan itibaren ortostatların üzerinde tasvir edilmiştir. M.Ö. 18. yüzyılın sonlarına ait mühürlerde (Boehmer ve Güterbock 1987, Resim 39-40, 43) libasyonları,

grifon başlı demonlar ya da maske takmış rahipler yapmaktadır [Şekil 22]. Bunlar orta Asur [Şekil 18] ve yeni Asur sanatındaki grifon demonlarının öncülleridir (bk. aşağıda). New York Metropolitan Art Museum'daki Norbert Schimmel koleksiyonundaki gümüş bir riton (Muscarella 1974, no. 123) kralı, biri oturmuş ve biri geyik üzerinde ayakta duran iki tanrı huzurunda libasyon yaparken gösterir ki, her ikisi de birer şahin tutmaktadır; kralın arkasında iki hizmetkar –belki rahip- vardır; biri tef ya da ekmek somunu, diğeri testi taşır ve sahnenin sonunda bir ağaç, ok kılıfı, av çantası, bir geyiğin başı, derisi ve iki ayağı ve (ayrıca) dikey durumda iki mızrak yer almaktadır. Benzer sahneler, M.Ö. 1700'lere tarihlenen mühürler üzerinde de görölmektedir, fakat riton herhalde birkaç yüzyıl sonraya, Hitit imparatorluk dönemine aittir.

M.Ö. 1600 yıllarına ait İnadık vazosu [Şekil 23] Hitit rölyefli vazolarının en sağlam ve temsili olanıdır, ritüel seks sahnesine katılan rahip ve rahibeleri, bir sunak üzerindeki sunuları, oturan bir kadın tanrı ya da rahibe önündeki sunak üzerine yapılan libasyonu, boğa kurbanını ve kutsal bir ziyafet kutlamasını ve bununla ilgili hazırlıkları tasvir eder; bütün bu sahneler, birisi büyük serbestçe yerde duran, diğerleri taşınabilir lirleri çalan erkek müzisyenler, iki saz çalan erkek, tef ya da zil çalan kadınlar ve en üst frizdeki iki akrobat eşliğinde gerçekteşmektedir (Özgüç 1988, katlanmış bir şekilde s.174, Tablo F-M).

Akrobatlar, kılıç yutan kişi ve müzisyenler, genellikle M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen, Alacahöyük rölyeflerinde de önemli rol oynamaktadırlar (Akurgal, 1961a, Tablo 92-3). Kraliçe, Amarna mektuplarının kraliyet unvanı "Kral, Güneşim" ifadesini yansıtır şekilde güneş tanrısı gibi giyinmiş olan kralın arkasında durur; kral elinde *lituus* taşır ve bir sunağın önünde görevini yerine getirir, fakat oturan tanrı heykelinin önünde, benzer şekilde giyimli figür ile tören alayındaki uzun giysili figürler, herhalde rahiplerdir. Hemen arkasından gelen rölyefler av sahnelerini tasvir eder ki, burada bir yaban domuzu ve geyiğe nişan alan ve bir aslana mızrak saplayan figür herhalde, Uruk stelindekine benzer şekilde kraldır. (Akurgal 1961a, Tablo 94-5).

Gerçekten de M.Ö. 13. yüzyılda kralın bir rahip gibi davrandığı görölmektedir [Şekil 24]: Fraktin'de hem III. Hattuşili hem de Puduhepa sırasıyla Fırtına Tanrısı ve Hepat'ın huzurunda libasyonlar yapmaktadırlar; Yazılıkaya'da kral IV. Tuthaliya, tanrı ve tanrıçalardan oluşan tören alayının huzurunda mevcut tek insandır ve Alaca'da olduğu gibi güneş tanrısı şeklinde giyinmiştir, fakat yine başının üzerinde kanatlı güneş kursu yoktur (Akurgal 1961a Tablo 78 ve XIX ve bknz. Tablo 79 sol dipte). Son olarak, Malatya'daki rölyeflerde -şimdi herhalde M.Ö. 11. yüzyıla tarihlenmektedir- kral şulumeli, ay tanrısının, savaş tanrılarının ve farklı fırtına tanrılarının önünde libasyonlar yapmaktadır; fakat başlığı ve elbiseleri tanrının kimliğine

göre değişmektedir (Akurgal 1961a, Tablo 104-5); bunu yine bir aslan avı takip eder, ancak bu birkaç nesil sonra, herhalde M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenir.

4. M.Ö. 1. Bin yıl

Daha önce de ifade edildiği gibi kral, Asur döneminde en önemli rolünü rahip olarak oynamış görünüyor. Tanrıların temsilcisi olarak ülkeyi, savaşı ve avı yönetiyordu. Rahipler Asur eserlerinde, özellikle de rölyeflerde tasvir edilmektedir. Bazı rahipler sakalsızdır ve uzun, koni şeklinde bir baş giysisiyle ayırt edilmektedirler. Nimrud'dan ele geçen taş kap parçası üzerindeki rahip, yanındaki yazıtta "*Baş kalu rahibi*" olarak tanımlanmıştır [**Şekil 25**] (Mallowan 1966, Şekil 251). 1988'de Ursula Moortgat-Correns'in yayınladığı silindir mühür baskısında [**Şekil 26**], benzer bir başlık (takmış) bir rahip tasviri vardı, yanındaki yazıtta adı "Asur-sumu-iddina, Nergal'in ve Kalhu'lu Adad'ın *sanga'sı*" olarak verilmişti; Moortgat-Correns bu mühür baskısını 9. yüzyılın sonlarına tarihledi, ancak büyük olasılıkla bir yüzyıl sonra aittir (Watanabe 1993, no. 4.1). Sanherib sarayının XXXVI. odasındaki bir rölyef üzerinde [**Şekil 27**], benzer şekilde uzun, ancak tepesi sivri başlıklı iki rahip, kült görevlerini büyük bir tütsü kabı ve Lakiş kuşatmasındaki Asur ordugahında kutsal semboller taşıyan araba önünde yerine getirmektedirler; (rahiplerden) biri tütsü kabının kapağını kaldırmak üzeredir, diğeri ise bir elinde belki kömür olabilecek bir nesne taşır, diğeri elinde ise bir çubuk, belki de maşa ya da benzeri bir şey vardır (Ussiskin 1982, s. 93- s. 92'deki çizim hatalıdır). Sanherib'in saltanatına ait bir başka rölyefte sivri tepeli uzun başlık takmış bir rahip yatay bir arp çalar [**Şekil 28**] (Rashid 1984, s. 122 ve Tablo 141). Onun önünde tef ve zil çalan üç kadın yer almaktadır [**Şekil 29**] ve bu rahibe sakallı erkek müzisyenler eşlik etmektedir, (ancak) bu erkeklerin ayırt edici bir başlığı ya da giysisi yoktur. Rölyefler İhtar tapınağı ile sarayı birbirine bağlayan bir koridoru süslediğinden, bu tören alayının kralı karşılamaya gelen tapınak personelini temsil etmesi olasıdır. Tüm tapınak müzisyenleri giysilerine göre ayrılanamıyorsa, olasıdır ki müzisyenler başka bağlamlarla rahipler, örneğin Kral Asurbanipal ölü aslanlar üzerine libasyon yaparken müzik icra eden rahipler olabilir [**Şekil 30**] (Barnett ve Forman 1959, Tablo 90); fakat din dışı müzisyenler de tasvir edilmektedir, böylece bu gibi figürlerin kimliği belirsizdir. Aynı saltanat dönemine ait Ninive rölyefleri üzerinde sivri tepeli uzun başlık giymiş müzisyenler [**Şekil 31**] tüylü ve boncuklu başlıklar takmış başka müzisyenler, Ninive sarayının bahçesinde lir ve arp çalarken ve aslanlar eşliğinde gezinirken gösterilir [**Şekil 32**]: bu figürlerin rahip olmaları mümkündür (Barnett ve Forman 1959, Tablo 54-5). Fese benzer bir başlık giymiş olan, Nimrud'da ele geçen bir II. Aurnasirpal rölyefi üzerindeki Asur ordugahı içinde bir hayvan ölüsü üzerine eğilen figürün bir kasaptan çok kehanet amacıyla hayvanın karaciğerini arayan bir rahip

olabileceği önerilmektedir [**Şekil 33**] (Barnett ve Forman 1959, Tablo 21). Buna benzer fes şeklindeki bir başlık, M.Ö. yaklaşık 870'de Babil kralı Nabu-apla-iddina tarafından Sippar'daki Güneş Tanrısı'nın tapınağının restorasyonunu kaydeden çağdaş taş levha üzerindeki rahip tarafından da giyilmiştir (Parrot 1961, Şekil 215).

Balık kostümleri giyen figürlerin tasvirleri M.Ö. 14. yüzyıldan itibaren görülür ve metinlerde işlevleri koruyuculuk olan *apkallu* ya da *sage* (bilge)'ler olarak tanımlanırlar (Green 1986; Mattheus 1990, no. 144, 196); çoğu kez, bir sepet ya da kovayla gösterilirler [**Şekil 34**], -grifon demonlar ve küçük tanrılar gibi- Eski Babil dönemi rahiplerini anımsatır şekilde tasvir edilirler. Bazı tasvirler rahiplerin kötü ruhları kovma törenlerini gerçekleştirirken, böyle bir giysi giymiş olabileceklerini göstermektedir. Başka figürler aslan postları giymekte ve bir kırbaç taşımaktadır [**Şekil 35**], fakat bunlar genellikle askeri bir zaferi kutlamaktadırlar ve giyinik asker olabilirler (örn. Barnett ve Forman 1959, Tablo 21). Son olarak normal Asur giysisi giymiş olan sakallı bir figür, olasılıkla kötü ruhları kovma ya da iyileştirme /sağaltma sahnelerini tasvir eden mühürlerde bir hasta üzerine eğilir durumda tasvir edilmektedir [**Şekil 36**] (örn. Collon 1987, no. 803).

Yeni Asur dönemindeki durumun tersine, Yeni Babil dönemine ait en karakteristik silindir mühür tipinde, kafası tıraşlı, sakalsız ve uzun giysili bir rahip, üzerinde tanrısal semboller bulunan bir dizi sunak önünde ayakta dururken tasvir edilmektedir (sekiz kenarlı, piramit damga mühürler üzerindeki tasvirlerin aynı sahneyi gösterip göstermediği açık değildir, çünkü çok stilize edilmiş tasarım özelliğine rağmen figürün sakallı olduğu ve olasılıkla bir başlık giydiği açık olup omuzlarına değen saç bu başlıktan aşağı düşmektedir. Silindir mühürlerden biri üzerinde rahip kupaya benzer bir şey ve bir kova tutmaktadır [**Şekil 37**] -aynı atribütler yaklaşık 1300 yıl önce eski Babil mühürleri üzerinde de görülmüştü- (Collon 1987, no. 375, 377-8).

Sonuç

Rahip ve rahibelerin tasviri ile ilgili görsel kanıtlar çoğu kez sonuç vermekten uzaktır, çünkü çoğu durumda öncesi ve sonrasıyla bağ kurmaya dayanır ve tasvir ile yazıt arasında çok nadir olarak yakın bir ilişki vardır. Ritüel işler yapan erkek ve kadınlara ilişkin bol görsel kanıt olmasına rağmen tam statülerini belirlemek zordur. Bununla beraber, bunların arasında kral ve kraliyet ailesinin üyeleri sıklıkla saptanabilir.

Bibliyografya

- AKURGAL, E., 1961a: *Die Kunst der Hethiter*, Munich.
, 1961b: *Die Kunst Anatoliens*, Berlin.
- AMIET, P., 1980: *La Glyptique mésopotamienne archaïque*, Paris.
- BARNETT, R. D. and Forman, W., 1959: *Assyrian palace reliefs*, London and Prague.
- BOEHMER, R. M. and Güterbock, H. G., 1987: *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy-Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978 (Boğazköy-Hattusa XIV/2)*, Berlin.
- BRENIQUET, C., 1992: "A propos du vase halafite de la Tombe G2 de Tell Arpachiyah", *Iraq 54*, 69- 78.
- CHOLIDIS, N., 1992: *Möbel in Ton –Untersuchungen zur archäologischen und religionsgeschichtliche Bedeutung der Terracottamodelle von Tischen, Stühlen und Betten aus dem Alten Orient* (Altertumskunda des Vorderen Orients 1), Münster.
- COLLON, D., 1986: *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British Museum –Cylinder seals III. Isin/Larsa and Old Babylonian periods*, London.
, 1987: *First impressions –Cylinderseals in the Ancient Near East*, London; Japanese edition, translated by Y. Kuga, Tokyo, 1996.
- FRANKFORT, H., 1939: *Sculpture of the third millenium B.C. from Tell Asmar and Khafājah* (Oriental Institute Publication 44), Chicago.
- GREEN, A. R., 1986: "A note on the Assyrian 'Goat-Fish', 'Fish-Woman'", *Iraq 48*, 25-30.
- HERBORDT, S., 1992: *Neuassyrische Glyptik des 8.-7. Jh. V. Chr.* (State Archives of Assyria Studies I), Helsinki.
- KULAÇOĞLU, B., 1992: *Museum of Anatolian Civilizations –Gods and goddesses*, Ankara.
- LAYARD, A. H., 1849: *Nineveh and its remains*, London.
- MALLOWAN, M. E. L., 1966: *Nimrud and its remains*, London.
- MATTHEWS, D. M., 1990: *Principles of compositions in Near Eastern glyptic of the later second millenium B.C.* (Orbis Biblicus et Orientalis, Series Archaeologica 8), Freiburg Schweiz and Göttingen.
- MELLAART, J., 1966: "Excavations at Çatal Hüyük, 1965", *Anatolian Studies 16*, 165-191.
, 1967a: *Çatal Hüyük –A Neolithic town in Anatolia*, London.

- MOOREY, P. R. S., 1977: "What do we know about the people buried in the Royal Cemetery?", *Expedition 20/1* (Fall).
- MOORTGAT, A., 1967: *Die Kunst des Alten Mesopotamien*, Cologne.
- MOORTGAT-CORRENS, U., 1988: "Ein Kultbild Ninurtas aus neuassyrischer Zeit", *Archiv für Orientforschung 35*, 1117-135.
- MUSCARELLA, O. W., 1974: *Ancient art –The Norbert Schimmel Collection*, Mainz.
- ÖZGÜÇ, T., 1988: *Inandiktepe –An important cult center in the Old Hittite period*, Ankara.
- PARROT, A., 1956: *Le temple d'Ishtar* (Mission Archeologique de Mari 1), Paris.
-, 1960: *Sumer*, Paris, London and New York.
-, 1961: *Nineveh and Babylon*, London.
-, 1967: *Les temples d'Ishtar et de Ninni-Zaza* (Mission Archeologique de Mari 3), Paris.
- RASHID, S. A., 1984: *Musikgeschichte in Bildern II/2. Mesopotamien*, Leipzig.
- SPYCKET, A., 1981: *La statuaire du Proche-Orient Ancien* (Handbuch der Orientalistik VII/1/2 (b/2), Leiden.
- USSISHKIN, D., 1982: *The conquest of Lachish beytü'l-mâl Sennacherib*, Tel Aviv.
- WATANABE, K., 1993: "Neuassyrische Siegellegenden", *Orient 29*, 109-138.

Şekillerin Listesi:

Aşağıda belirtilenlerin dışındaki çizimler, yazarın kendisine aittir.

1. Uruk'dan silindir mühür, yak. M.Ö. 3100. Berlin VA 11040. Amiet 1980 No. 655'den
2. Uruk'dan Uruk vazosunun üst frizi, yak. M.Ö. 3100. Bağdat, Irak Müzesi, Parrot 1960, Tablo. 89'dan
3. Silindir mühür, yak. M.Ö. 3100. Dresden. Amiet 1980, No. 643'den
4. Susa'dan damga mühür baskısı. M.Ö. 4. bin yılın ilk yarısı. Amiet 1980, No. 123'den
5. Çatalhöyük'den pişmiş topraktan figür, M.Ö. 7. bin yıl. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

6. Silindir mühür, yak. M.Ö. 3100. Amiet 1980, No. 649'dan.
7. Telloh'dan bir *personnage aux plumes* steli. M.Ö. 3. bin yılın ilk yarısı. Paris, Louvre.
8. Tel Asmar toplu buluntusundan diz çökmüş figür, yak. M.Ö. 2700.
9. Mari'den, oturur durumda meşhur şarkıcı figürü, yak. M.Ö. 2500, Şam.
10. Mari'den deniz kabuğu yontusu, yak. M.Ö. 2500.
11. Ur Kraliyet sancağından detay, yak. M.Ö. 2600. Londra, British Museum WA 121201.
12. Ur'dan Enheduanna kursu, yak. M.Ö. 2300. Bağdat, Irak Müzesi.
13. Silindir mühür, büyük olasılıkla Umma'dan, yak. M.Ö. 2450. Berlin VA 3878. Amiet 1980, No. 1358; Collon 1987, No. 757.
14. Ur'dan rölyefli levha, yak. M.Ö. 2450. Londra, British Museum WA 118561.
15. Silindir mühür, yak. M.Ö. 1800. Londra, British Museum WA 108778. Collon 1986, No. 415.
16. British Museum'da bazı Eski Babil mühürlerinde rahiplerin temsil edilmişlerine dair detaylar. Collon 1986, s.34-35. Dizi 1-2: alın süsü; 3-4: kupa; 5-6: kova; 7: palmiye yaprağına benzer obje.
17. Silindir mühür, yak. M.Ö. 2450. Londra, British Museum WA 123279. Amiet 1980, No. 1389; Collon 1987, No. 838.
18. Silindir mühür, yak. M.Ö. 1350. Londra, British Museum WA 89556. Collon 1987, No. 275.
19. Silindir mühür, yak. M.Ö. 1800. Londra, British Museum WA 134765. Collon 1986, No. 398.
20. Silindir mühür, yak. M.Ö. 1800. Londra, British Museum WA 89158. Collon 1986, No. 336.
21. Tir'den silindir mühür, yak. M.Ö. 1250.
22. Bir Anadolu damga mührün iki tarafının Eva Wilson tarafından (yapılmış) çizimi, yak. M.Ö. 1700. Londra, British Museum WA 115654.
23. İnandık Vazosu'nun ikinci frizinden detay, yak. M.Ö. 1600. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Özgüç 1988, s.174'ün karşısındaki katlanmış bölüm.
24. Bir kabın omuz kısmındaki baskı, M.Ö. 13. yüzyıl. İstanbul, Collon 1987, No. 828.

25. Nimrud'dan taş vazo fragmanı, yak. M.Ö. 9.-8. yüzyıl. Bağdat, Irak Müzesi. No. ND 5429. Mallowan 1966, Şekil 251'den

26. Nimrud silindir mühründe rahip (detay). M.Ö. 8. yüzyılın sonu. Moortgat-Correns 1988'den

27. Sanharib'in Lakiş dışındaki ordugahını tasvir eden Ninive'nin güneybatı sarayından bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı. Londra, British Museum WA 124913.

28. Ninive'de İştar koridorundan Sanherib rölyefi, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı. Londra British Museum WA 124948.

29. Ninive'deki İştar koridorundan müzisyenlerin A. H. Layard tarafından (yapılan) çizimi. Londra British Museum WA orijinal çizimler, Cilt 6, Tablo 45.

30. Ölü aslanlar üzerine libasyon yapan Asurbanipal'i gösteren, Ninive'de Kuzey Sarayı'ndan bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyıl ortaları. Londra British Museum WA 124886.

31. Ninive'de Asurbanipal'in Kuzey Sarayı'ndan müzisyenleri gösteren bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyılın ortaları. Londra British Museum WA 124923.

32. Ninive'de Asurbanipal'in Kuzey Sarayı'ndan müzisyenleri ve aslanları gösteren bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyılın ortaları. Londra British Museum WA 124923.

33. Nimrud'da II. Aurnasirpal'in Kuzey-Batı Sarayı'ndan bir ordugahı tasvir eden bir rölyeften detay, yak. M.Ö. 860. Londra British Museum WA 124548.

34. Silindir mühür, yak. M.Ö. 700. Londra British Museum WA 125800.

35. Nimrud'da II. Aurnasirpal'in Kuzey-Batı Sarayı'ndan bir rölyeften detay, yak. M.Ö. 860. Londra British Museum WA 124548.

36. Marcopoli Koleksiyonu'ndan silindir mühür, M.Ö. 9.-8. yüzyıl. Collon 1987, No. 803.

37. Silindir mühür, M.Ö. 6. yüzyılın sonu. Londra British Museum WA 89311. Collon 1987, No. 377.

ŞEKİLLER

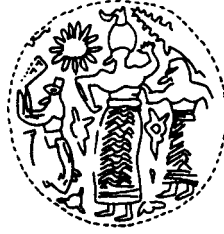
Şekil 1: Uruk'dan silindir mühür, yak. M.Ö. 3100. Berlin VA 11040. Amiet 1980 No. 655'den

Şekil 2: Uruk'dan Uruk vazosunun üst frizi, yak. M.Ö. 3100. Bağdat, Irak Müzesi, Parrot 1960, Tablo. 89'dan

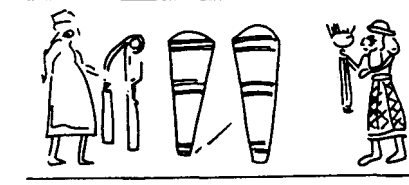
Şekil 3: Silindir mühür, yak. M.Ö. 3100. Dresden. Amiet 1980, No. 643'den

Şekil 4: Susa'dan damga mühür baskısı. M.Ö. 4. bin yılın ilk yarısı. Amiet 1980, No. 123'den

Şekil 5: Çatalhöyük'den pişmiş topraktan figür, M.Ö. 7. bin yıl. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Şekil 6: Silindir mühür, yak. M.Ö. 3100. Amiet 1980, No. 649'dan.

Şekil 7: Telloh'dan bir *personnage aux plumes* steli. M.Ö. 3. bin yılın ilk yarısı. Paris, Louvre.

Şekil 8: Tel Asmar grubundan diz çökmüş figür, yak. M.Ö. 2700.

Şekil 9: Mari'den oturur durumda meşhur şarkıcı figürü, yak. M.Ö. 2500, Şam.

Şekil 10: Mari'den deniz kabağı yontusu, yak. M.Ö. 2500.

Şekil 11: Ur Kraliyet sancağından detay, yak. M.Ö. 2600. Londra, British Museum WA 121201.

Şekil 12: Ur'dan Enheduanna kursu, yak. M.Ö. 2300. Bağdat, Irak Müzesi.

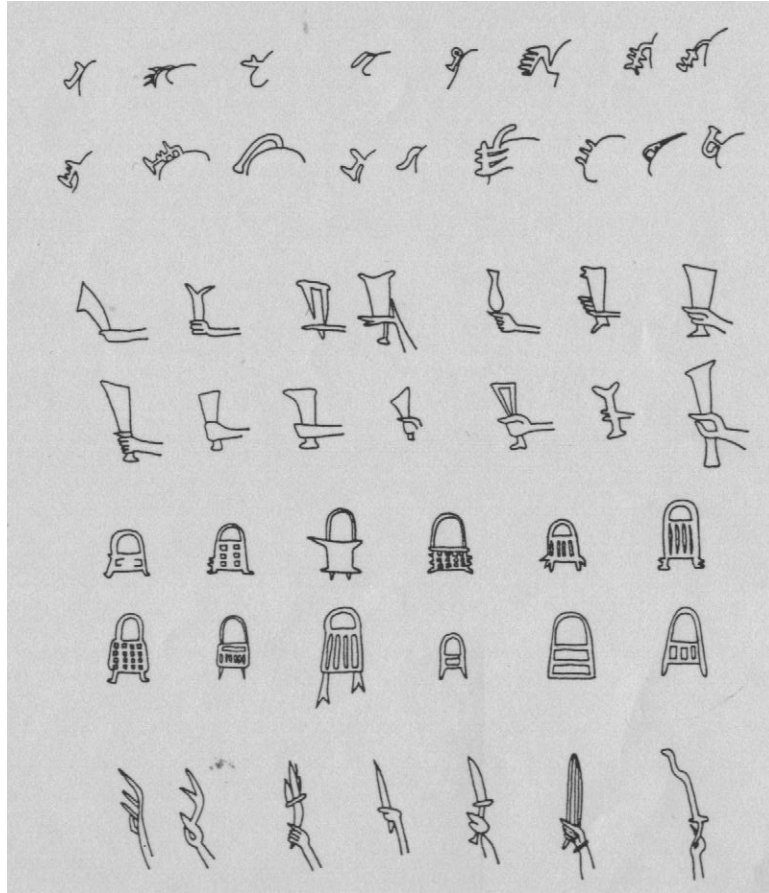
Şekil 13: Silindir mühür, büyük olasılıkla Umma'dan, yak. M.Ö. 2450. Berlin VA 3878.
Amiet 1980, No. 1358; Collon 1987, No. 757.

Şekil 14: Ur'dan rölyefli levha, yak. M.Ö. 2450. Londra, British Museum WA 118561.

Şekil 15: Silindir mühür, yak. M.Ö. 1800. Londra, British Museum WA 108778. Collon 1986, No. 415.

Şekil 16: British Museum’da bazı Eski Babil mühürlerinde rahiplerin temsil edilmişlerine dair detaylar. Collon 1986, s.34-35. Dizi 1-2: aln süsü; 3-4: kupa; 5-6: kova; 7: palmye yaprağına benzer obje.

Şekil 17: Silindir mühür, yak. M.Ö. 2450. Londra, British Museum WA 123279. Amiet 1980, No. 1389; Collon 1987, No. 838.

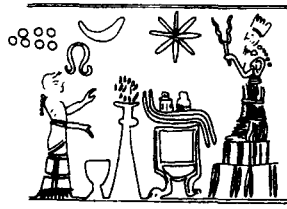
Şekil 18: Silindir mühür, yak. M.Ö. 1350. Londra, British Museum WA 89556. Collon 1987, No. 275.

Şekil 19: Silindir mühür, yak. M.Ö. 1800. Londra, British Museum WA 134765. Collon 1986, No. 398.

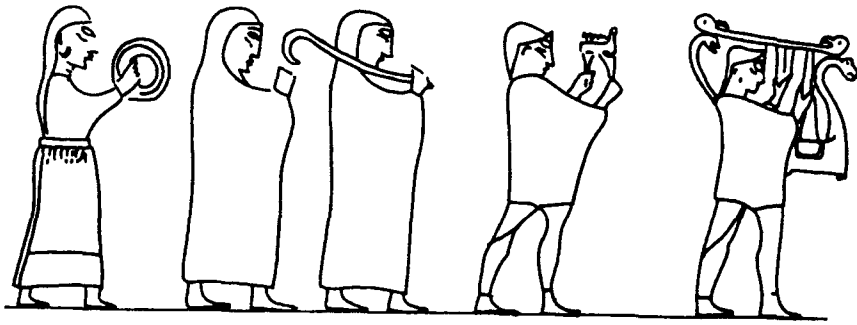
Şekil 20: Silindir mühür, yak. M.Ö. 1800. Londra, British Museum WA 89158. Collon 1986, No. 336.

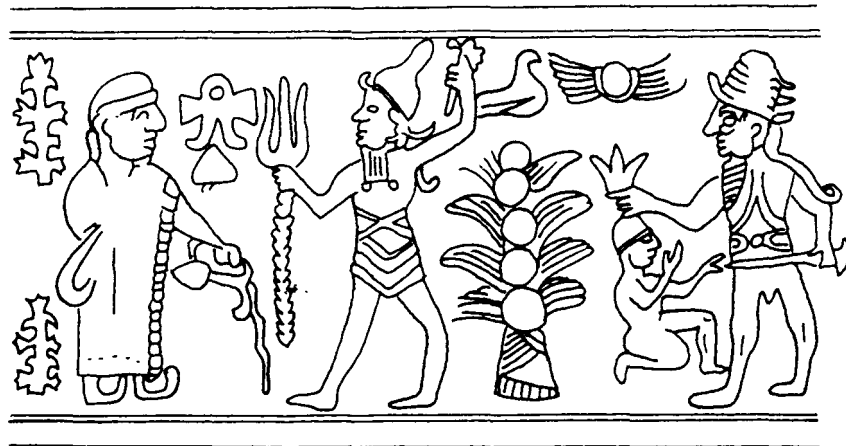
Şekil 21: Tir'den silindir mühür, yak. M.Ö. 1250.

Şekil 22: Bir Anadolu lu damga mührün iki tarafının Eva Wilson tarafından (yapılmış) çizimi, yak. M.Ö. 1700. Londra, British Museum WA 115654.

Şekil 23: İnandık Vazosu'nun ikinci frizinden detay, yak. M.Ö. 1600. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Özgüç 1988, s.174'ün karşısındaki katlanmış bölüm.

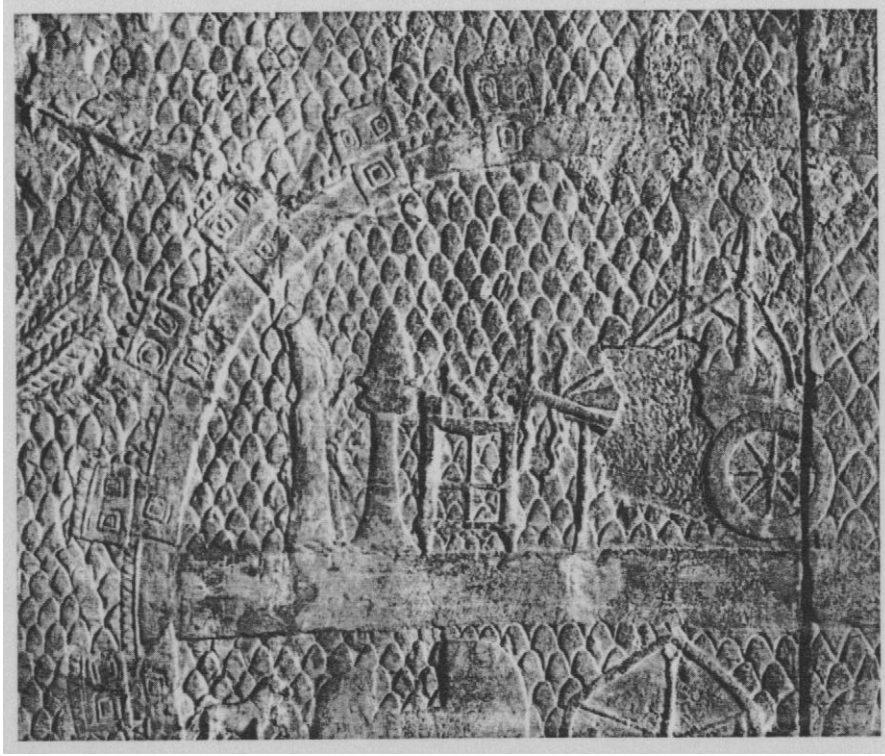
Şekil 24: Bir kabın omuz kısmındaki baskı, M.Ö. 13. yüzyıl. İstanbul, Collon 1987, No. 828.

Şekil 25: Nimrud'dan taş vazo fragmanı, yak. M.Ö. 9.-8. yüzyıl. Bağdat, Irak Müzesi. No. ND 5429. Mallowan 1966, Şekil 251'den

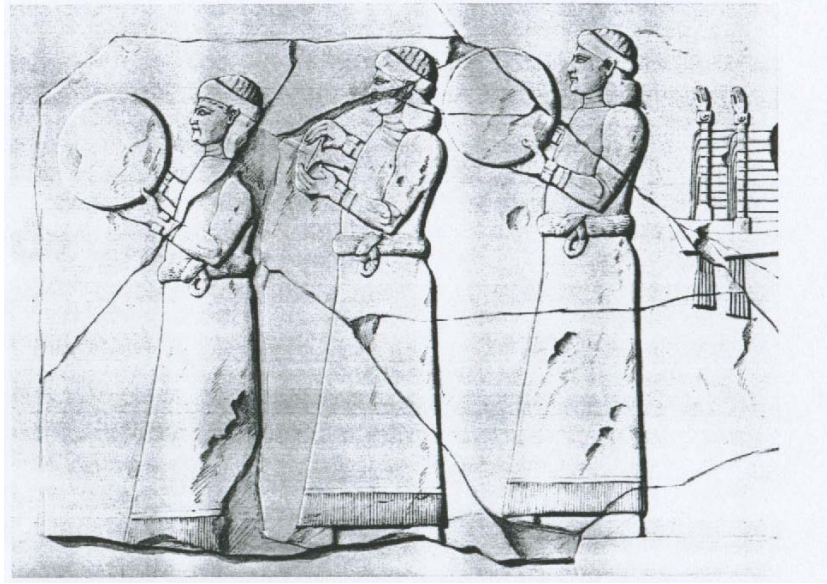
Şekil 26: Nimrud silindir mühründe rahip (detay). M.Ö. 8. yüzyılın sonu. Moortgat-Correns 1988'den

Şekil 27: Sanharib'in Lakiş dışındaki ordugahını tasvir eden Ninive'nin güneybatı sarayından bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı. Londra, British Museum WA 124913.

Şekil 28: Ninive’de İştar koridorundan Sanherib rölyefi, M.. 7. yüzyılın ilk yarısı. Londra British Museum WA 124948.

Şekil 29: Ninive’deki İştar koridorundan müzisyenlerin A. H. Layard tarafından (yapılan) izimi. Londra British Museum WA orijinal izimler, Cilt 6, Tablo 45.

Şekil 30: Ölü aslanlar üzerine libasyon yapan Asurbanipal'i gösteren, Ninive'de Kuzey Sarayı'ndan bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyıl ortaları. Londra British Museum WA 124886.

Şekil 31: Ninive'de Asurbanipal'in Kuzey Sarayı'ndan müzisyenleri gösteren bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyılın ortaları. Londra British Museum WA 124923.

Şekil 32: Ninive'de Asurbanipal'ın Kuzey Sarayı'ndan müzisyenleri ve aslanları gösteren bir rölyef detayı, M.Ö. 7. yüzyılın ortaları. Londra British Museum WA 124923.

Şekil 33: Nimrud'da II. Aurnasirpal'in Kuzey-Batı Sarayı'ndan bir ordugahı tasvir eden bir rölyeften detay, yak. M.Ö. 860. Londra British Museum WA 124548.

Şekil 34: Silindir mühür, yak. M.Ö. 700. Londra British Museum WA 125800.

Şekil 35: Nimrud'da II. Asurnasirpal'in Kuzey-Batı Sarayı'ndan bir rölyeften detay, yak. M.Ö. 860. Londra British Museum WA 124548.

Şekil 36: Marcopoli Koleksiyonu'ndan silindir mühür, M.Ö. 9.-8. yüzyıl. Collon 1987, No. 803.

Şekil 37: Silindir mühür, M.Ö. 6. yüzyılın sonu. Londra British Museum WA 89311. Collon 1987, No. 377.